

Tatiana Hajder

Kwestionowanie genologiczne i tematowe współczesnej fantastyki sakralnej (A. Wiśniewski-Snerg, M. Sokolan i inni)

Acta Neophilologica 17/2, 121-130

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Tatiana Hajder

Instytut Filologii

Narodowy Uniwersytet imienia Tarasa Szewczenki w Kijowie

KWESTIONOWANIE GENOLOGICZNE I TEMATOWE WSPÓŁCZESNEJ FANTASTYKI SAKRALNEJ (A. WIŚNIEWSKI-SNERG, M. SOKOLAN I INNI)

Key words: fiction, Gospel story, mass literature, Apocrypha, stylized Apocrypha-novel

Literatura masowa ostatecznie kształtuje się na początku wieku XX, kiedy wskutek procesów urbanizacyjnych, migracyjnych oraz nowych form komunikacji powstaje społeczeństwo masowe. Kształtowaniu kultury miejskiej towarzyszy proces jej wyraźnego dominowania w „zdemokratyzowanym” społeczeństwie, o czym pisał J. Ortega y Gasset. Dalsza zaś ewolucja literatury masowej toczy się drogą komercjalizacji, która przynosi zarówno pozytywne, jak i negatywne zjawiska. Odbywa się podział literatury na elitarną (z niej korzysta pewna grupa fachowców, ma ona też swego specjalnego odbiorcę) i wyraźnie masową (jako kryterium podstawowe przeważa w tym funkcja rozrywkowa). Wysunięcie się na pierwszy plan literatury masowej nie jest niespodzianką, gdyż obieg literatury rozrywkowej pociąga za sobą zazwyczaj poszerzenie koła czytelniczego. Na tym etapie współdziałanie literatury masowej i elitarnej przejawia się na poziomie strukturalnym, artystycznym, kompozycyjnym (utwory literatury masowej stają się bardziej skomplikowane, „głębsze”, uzupełnione o bardziej poważne tematy i rozwiązania). Interesujący i zwracający uwagę odbiorcy tekst pojawia się, gdy autor korzysta z ciekawych zwrotów akcji, fantazji i fantastyki. Elitarna literatura z kolei staje się mniej hermetyczna, mieści mniej treści oceniających. Autorzy próbują inaczej spojrzeć na świat i ocenić go. Ze względów teoretycznych czy – dajmy na to – typologicznych bada się szerzej rozgałęzienie kierunków: realistycznego, fantastycznego, postmodernistycznego, kryminalnego i wielu innych, czasem hybrydalnych w swej treści i formie. Zrealizowane one zostają w nowoczesnych modelach i gatunkowych modyfikacjach wynikających z motywacji autorów. Hierarchicznie ustalone, arcyważne wydarzenia kulturowe i historyczne skali światowej od zawsze istniały w literaturze jako powód do nawiązania dyskusji różnego typu. Dziś one też pozostają bodźcami i ułatwiają początek

konstruktywnego dialogu w ramach komunikacji literacko-artystycznej. W takich warunkach mit lub kanon obecny w utworze literackim sygnalizuje odbiorcy, że autor przygotowuje spotkanie z dobrze znaną fabułą. Zachowując więzi z pierwotnym kontekstem, proponuje się jednak nie kolejne streszczenie, lecz inwersję znajomych treści. W tej sytuacji i czytelnik elitarny, i masowy pozostaną zadowoleni (pierwszy szuka dla siebie za archetypowymi postaciami i sytuacjami filozofii autora, próbuje nawiązać z nim dialog, wspólnie rozwiązać trudne problemy duchowne współczesności, drugi natomiast odnajduje rysy literatury nowiniarsko-gawędziarskiej, a w starych, znanych postaciach – elementy prawie zażyłych znajomych).

Jak wiadomo, powtarzalność fabuł i mitologienów jest metodą zasadniczą i cechą charakterystyczną literatury, w tym też literatury fantastycznej. Jednakże z szeregu tekstów reprezentujących świat fantastyczny wyłaniają się utwory, w których są wykorzystane wątek ewangeliczny i postacie biblijne jako elementy strategii tekstotwórczych. To pozwala umieścić taką literaturę na pograniczu genologicznym, a więc w centrum metodologii badań teoretyków i historyków literatury, ponieważ fantastyka staje się nie tylko wariantem literatury masowej, lecz także problemowym polem z punktu widzenia genologii. Kwestionując przynależność gatunkową oraz specyfikę tematową i artystyczną, należy rozpatrywać gatunki powieści apokryficznej (apokryfu literackiego) oraz podgatunki fantastyki współczesnej, które są różnie traktowane w teoretycznej tradycji literackiej ukraińskiej i zachodniej, w tym polskiej. Problem ten dotyczy zatem nie tylko krytyków literackich, historyków i literaturoznawców, lecz także duchowieństwa (katolickiego oraz prawosławnego), ponieważ obecność mnóstwa zmodyfikowanych inwariantów deskrypcji wydarzeń i postaci *Pisma Świętego* przekracza problematykę studiów *stricte* historycznoliterackich.

W ciągu minionego stulecia ukształtował się cały korpus powieści, których wątki fabularne są zorientowane na wydarzenia ewangeliczne. Najczęściej są one kwalifikowane w ramach *powieści apokryficznej*, lecz granice gatunkowe *powieści-apokryfu* są jeszcze płynne, o czym świadczą zarówno dyskusje dotyczące samych tekstów, mieszczących się w ramach tych wyznaczników gatunkowych, jak i brak jednolitego systemu terminologicznego.

We współczesnych studiach literaturoznawczych utwory narracyjne z motywami ewangelicznymi są pod względem gatunkowym określane różnorako, w zależności od dominanty fabularnej opartej na opowieściach ewangelicznych czy apokryficznych albo od sposobu łączenia fabuły ewangelicznej i klasycznej fabuły powieściowej, najczęściej – przygodowej. W związku z powyższym najczęściej używanym określeniem w stosunku do wspomnianych utworów pozostaje *apokryf*, częstokroć dodatkowo ogłoszony jako podtytuł przez samego autora (*Według Judasza. Apokryf* H. Panasa). Określenie to ujawnia istotę nowego gatunkowego inwariantu – w jego wyniku powstaje „stylizowany apokryf” (termin rosyjskiego literaturoznawcy O. Tatarinowa), „apokryf literacki” – w terminologii znanego ukraińskiego naukowca A. Niamcu, lub „apokryf apokryficzny” (termin S. Jerszowa). Z tej perspektywy całą literaturę piękną powiązaną tematycznie z *Biblią* można nazwać apokryficzną (A. Mień).

W swym pierwotnym znaczeniu *apokryf* (gr. *apokryphos*) znaczy ‘coś tajne, ukryte’. Chrześcijańskie znaczenie wyrazu *apokryficzny* znaczy ‘niekanoniczny, poza kanonem’. Tak więc uznanym kanonem dla chrześcijan są księgi *Pisma Świętego* – teksty sakralne, apokryfy natomiast – to tylko pamiątki kultury, plony twórczości odrębnych pisarzy. W praktyce są one fragmentami mitologii chrześcijańskiej, których wiarygodności nikt nie sprawdza i, zresztą, nie wymaga tym bardziej, że autorstwo większości apokryfów jest nieznane lub wątpliwe.

Inaczej mówiąc, całokształt apokryfów – to swoista kolekcja symulakrów (*simulacre*), według terminologii Jeana Baudrillarda, a w zakresie gatunkowym – apokryf jest to stylizowany utwór literacki, który w szacie sakralności próbuje urzeczywistnić „hipotetyczne” lub wręcz „nierealne” i przedstawić to jako „prawdziwe”. Z uwagi na fraktalny charakter *Biblii*, w tym *Ewangelii*, można wyróżnić specyficzną poetykę w utworach literackich – powstają „markery-formuły” oznaczające bohaterów, dla których czytelnym polem skojarzeń są charakterystyczne „oznakowania” Zbawiciela: znamienne wydarzenia, czyny, słowa.

Powieści, których wątki fabularne zintegrowano wokół wydarzeń z życia Chrystusa, są na tyle zróżnicowane, że wynika potrzeba ich klasyfikacji wewnątrzgatunkowej. Dla większości badaczy tego zjawiska ważniejsza jest historia, a nie teoria gatunku. Stąd więc problemy poetyki i typologii gatunku *powieści apokryficznej* pozostają aktualne i nierozwiązane.

Powieść i *apokryf* kształtowały się mniej więcej w jednej epoce historycznej jako marginalne, niekanoniczne gatunki. *Powieść* – to pierwotnie profanny gatunek; jej marginalizacja odbywała się na poziomie ewolucji form gatunkowych – od klasycznego eposu do „eposu życia prywatnego”. Marginalność *apokryfu* polega na tym, że mieści się on na pograniczu sakralnego i profannego, co wynika z jego zasadniczego wyodrębnienia się z szeregu tekstów kanonicznych. Linie fabularne zarówno *apokryfu*, jak i *powieści* są skupione wokół postaci Chrystusa oraz historii jego życia. W kanonicznych tekstach ewangelicznych Jezus Chrystus jest pierwotnie wybrany do spełnienia swego przeznaczenia, jego osoba jest symboliczna, nacechowana znakowym, emblematycznym znaczeniem. W *apokryfach* natomiast przeważa zainteresowanie szczegółami jego życia ziemskiego, prywatnego, wydarzeniami z czasów dzieciństwa i lat młodzieńczych, zainteresowanie rodziną oraz latami nauki. Informacji o tych wydarzeniach w kanonicznych *Ewangeliach* praktycznie nie ma. Owo zaciekawienie życiem prywatnym zbliża *powieść* i *apokryf*; powstaje inwariant gatunkowy, którego fabuła jest, swoją drogą, też apokryficzna w odniesieniu do *apokryfu*. W istocie to ten inwariant jest okreśłany mianem *powieści-apokryfu*.

W ciągu XX stulecia historia ewangeliczna uzupełnia się w różnorodnie zmyślane, transformujące się wątki. Wypełnienie luk faktami, zaczerpniętymi z apokryfów oraz źródeł niechrześcijańskich, „uzupełnienie” życiorysu Chrystusa powoli przemienia się w poszukiwanie oraz kształtowanie hipotez i koncepcji. Podłożem takiej przemiany stają się zazwyczaj globalne, głębsze zmiany, zachodzące w świadomości całego społeczeństwa pod wpływem procesów przewartościowania świata. Towarzyszą tym procesom

intensywne poszukiwania alternatywnych, nowych wartości lub przynajmniej rewizja starych. Dlatego też rodzą się alternatywne historie albo inne wersje historii ewangelicznej.

Za początek konceptualnych zmian w reprezentacji wydarzeń ewangelicznych uważane jest wydanie utworu R. Gravesa *Król Jezus* (1946). Od tego czasu zakorzeniona została tradycja proponowania oryginalnych hipotez stosownie do misji Chrystusa oraz jego pochodzenia. Powieść R. Gravesa jest jedną z pierwszych literackich prób-rozważań nad życiem Zbawiciela z punktu widzenia mitologicznego oraz historycznego zarazem, co otwiera nowy etap w dziejach gatunku *powieści apokryficznej*. O tym świadczą badania nad tego typu tekstami z zakresu historii i teorii literatury, filozofii, kulturologii (M. Bachtin, B. Szklowski, O. Tatarenko, M. Eliade, S. Awierincew, E. Mieleński, A. Mień itd.). W kontekście ukraińskim w ciągu ostatnich dwudziestu lat powstały opracowania dotyczące recepcji *Biblii* w literaturze ukraińskiej i światowej, uwzględniające współczesne kryteria estetyczne i etyczne oraz orientacje światopoglądowe. Chodzi przede wszystkim o prace M. Żułyńskiego, O. Myszanyca, A. Niamcu, I. Betko, L. Gołaba, W. Mokrego, W. Sułymy, W. Antofijczuka i wielu innych, w których najczęściej są rozpatrywane kwestie funkcjonowania postaci biblijnych oraz motywów ewangelicznych w twórczości pisarzy ukraińskich dawniejszych okresów, w mniejszym stopniu – w literaturze współczesnej (XX w.). Znacznie rzadziej są poddawane badaniom procesy transformacyjne fabuł i postaci biblijnych w literaturze światowej – praktycznie nie omawiano specyfiki i motywacji tych procesów. Jednak ważną kwestią, wspólną dla większości ww. badaczy, jest stwierdzenie faktu przemiany w świadomości autorów i czytelników w odróżnieniu od okresu ucisku totalitarno-ateistycznego. Odbywał się ten proces, oczywiście, z opóźnieniem w porównaniu do kontekstu europejskiego, gdzie też zachodziły zmiany w ciągu całego XX stulecia, co jest tłumaczone nie tylko procesami sekularyzacji świadomości masowej i indywidualnej, lecz także dążeniem do uświadomienia wydarzeń biblijnych w świetle wspomnianych wizji alternatywnych oraz innowacyjnych, eksperymentalnych perspektyw narracyjnych (*Piąta ewangelia* M. Pomilio, *Od Judasza* H. Panasa, *Piąta ewangelia* F. Hassanaina, *Chrystus wylądował w Grodnie. Ewangelia od Judasza* W. Korotkiewicza¹, *Ewangelia od Marka* i *Fragmenty ewangelii apokryficznej, Trzy wersje zdrady Judasza* J. Borgesa i inne.). W wielu tekstach „ewangelii literackich” (w terminologii A. Niamcu) pojawia się *narrator kreowany*, a polifunkcjonalne przeniesienie centrum narracji warunkuje subiektywizację narracyjną stosownie do ogólnie znanego kontekstu oraz specyficzny kompozycyjny układ utworu. Ten chwyt właśnie jest jednym z głównych atrybutów *powieści apokryficznej*.

Powstające teksty literackie zorientowane na tradycję ewangeliczną różnią się zarówno poziomem artystycznym, jak i stopniem naśladowania Świętej Historii oraz sposobem reprezentacji realiów historycznych. Zrozumiało, że przy ugruntowaniu teoretycznym gatunku *powieści apokryficznej* należy uwzględnić obok wątków, sytuacji, charakterystycznych dla różnych inwariantów gatunkowych, także poetykę gatunku. I tu szczególnie ważny i nadal aktualny wydaje się fakt badań nad poetyką *powieści apokryficznej* oraz ustalenie i opis jej utrwalonych cech strukturalno-tematowych przy założeniu, że

¹ Хрыстос прыязміўся ў Гародні. Евангелле ад Іуды, 1965-1966.

w pewnym momencie ewolucji gatunek ten zaistniał na dwu poziomach zarazem: „wysokim” i zbeletryzowanym, masowym. Od początku okresu poszukiwań pisarzy w polu pozaliterackim (historycznym, filozoficznym, teologicznym) badacze ich twórczości zawsze napotykają kwestie dyskusyjne, wynikające z ogólnych założeń zdemokratyzowanej sztuki i literatury oraz wyjścia poza granice moralno-etyczne; są to również dyskusje dotyczące zasad wiary. Nie wypada też zapominać o prawach i regułach rynku – ten czynnik także wpływa na kształtowanie współczesnego świata artystycznego, a w tym i literackiego. Tak więc literatura masowa też wymaga „częstki” w reprezentacji tajemnic sakralnych i to w „sosie” sensacyjnym. W taki sposób historie biblijne trafiają do różnych wymiarów gatunkowych – od filozoficznej powieści apokryficznej do tzw. filozoficznej powieści fantastycznej.

We współczesnym postindustrialnym społeczeństwie wyraźnie jest zarysowana tendencja do zbliżenia literatury masowej i elitarnej. Podsyconą procesami globalizacji tendencję tę tłumaczy się dodatkowo zachwianiem świata w świadomości ludzi jako konstrukcji stabilnej, w której pion religijny odgrywał rolę niepoślednią, a obecnie stabilność ta jest co najmniej podważana w różny sposób. W tym kontekście wątki Historii Świętej wzbudzają szczególne zainteresowanie wśród twórców.

W tzw. literaturze masowej, w której obecnie istnieje własna „klasyka”, ambitnie wzorująca się na najlepszych przykładach „wysokiej” literatury światowej, pozostaje obszerny korpus zróżnicowanych gatunkowo i artystycznie tekstów opartych na wątkach biblijnych. Biorąc pod uwagę fraktalny charakter *Biblii* oraz dążenie do eksperymentów współczesnych pisarzy (próby rekonstrukcji historycznej i religijnej, stylizacje apokryficzne), zrozumią staję się fakt pojawienia się elementów kultury chrześcijańskiej w prozie świeckiej. Dziś kierunek takiej wzbogaconej w tematy chrześcijańskie prozy religijnej reprezentowany jest przez utwory *literatury masowej* i *fantastyki elitarnej* (wystarczy wymienić twórczość Dana Browna). Pragnąc nawiązać z nieprzygotowanym czytelnikiem dyskusję na głębsze i poważniejsze tematy natury duchownej, etyczno-psychologicznej, pisarze wprowadzają problematykę religijną ostrożnie, ukrywając się za porywającą fabułą i zaskakującą intrygą. Otóż pociągająca forma (gatunki fantastyczne) jest swoistą rekompensatą poważnych rozważań dotyczących głębszych tematów. Fantastyci (i nie tylko) proponują swoją wersję potraktowania *Wiecznych Tematów*, a kierunek, w którym kroczą, zyskał miano *mistyki sakralnej* lub *fantastyki sakralnej*² – spotykany jest nawet *neoromantyzm intelektualny* maskujący się pod fantastyką, wychodzący z jej powszechności i popularności [Чупринин 2015].

Wspomniany wyżej chwyt przeniesienia *centrum narracyjnego* [Нямцы 2009, 15] powoduje wielość „punktów widzenia” apriorycznie odbiegających od kanonu, z czego rodzi się swoisty hipertekst. W takim hipertekście z założenia istnieje mnóstwo modeli zachowań i wartościowania świata wśród postaci, które także z założenia różnią się od protoplasty i pierwotnych linii fabularnych. To z kolei jest zarazem i motywacją,

² Sam termin *fantastyka sakralna* zawdzięcza swoje pojawienie się almanachowi pod tym samym tytułem, wydawanemu od 2000 r. w Rosji, jest „projektem autorskim” D. Wołodychyna. Kierunek jest podobny do *fantasy*, lecz nie jest z nim identyczny.

i objaśnieniem postępowań bohaterów oraz rozwoju akcji w tekstach. Odbywa się próba „rekonstrukcji” utraconych detali klasycznych fabuł (inaczej mówiąc – interpretacja) pozwalająca w sposób nowy, często zadziwiający lub szokujący, odczytać starą historię lub wytłumaczyć motywację znanych wydarzeń. Trzeba podkreślić, że ten chwyt właśnie bardzo popularny w powieści europejskiej, intensywnie zapożycza się do literatury masowej, co pozwala jej zbliżyć się do szczytów artystycznych, dotąd nieznanych. W danym wypadku chodzi o fantastykę i jej współczesne odmiany, które uaktywniły się w swych tematowych poszukiwaniach egzystencjalnych (*fantastyka sakralna, mistyka sakralna, globalizm biblijny* itd.). Fantastyka i jej odmiany dawno zasłużyły na miano swoistej „literatury równoległej”, której wymiary i płaszczyzna krzyżują się z literaturą „zwykłą” co najmniej na poziomie genologicznym. Na tym tle można stwierdzać, iż fantastyka w swej ewolucji urasta do poziomu metagatunku. Jedną z badaczek fantastyki E. Kowtun stwierdza, że fantastyka też od dawna rozwarstwiona jest na fantastykę „elitarną” i „masową”, skomercjonalizowaną [Ковтун 2015]. Niestety, większość utworów nie zbliża się do arcydzieł pod żadnym względem. Tym niemniej pojawiają się godne uwagi dzieła z ową masówką w tle.

Przede wszystkim, w ślad za wypowiedzią Janusza Termera, chciałoby się przypomnieć o pierwowzorach:

(...) trzeba przede wszystkim zauważyć, że pomijana jest znakomita i znana w świecie, tłumaczona na wiele języków (w tym angielski i japoński) powieść polskiego autora – Henryka Panasa *Według Judasza. Apokryf*, wyd. I, 1973 (jak i jej kontynuacja *Judasza dziennik intymny*, wyd. 1985), która przecież wyprzedziła znacznie w czasie, bo o parę dekad, ten typ literackiego, „rewizjonistycznego”, „kodowego” podejścia do wielkich postaci historyczno-mitologicznych [Termer 2015].

Obok tego wybitnego dzieła mieści się, co prawda, na innej półce, utwór A. Wiśniewskiego-Snerga *Od Łotra*. O ile pierwszy ze wspomnianych autorów polskich w miarę znany jest na Ukrainie, o tyle sylwetka Snerga jest praktycznie nieobecna na rynku książkowym (niestety, w odróżnieniu od rosyjskiego, gdzie w ramach obiegu literatury fantastycznej Snerg jest kojarzony znacznie lepiej). Listę warto uzupełnić o takie pozycje, jak *Według niej* Macieja Nawariaka (2004), *Ewangelia spisana przez szewca* Daniela Brenta – też nieobecne na Ukrainie.

W każdym razie w polskim obszarze kulturowym jest szereg książek, których autorzy należą do różnych pokoleń, tradycji i kierunków literackich. Wspomniane opracowania naukowców ukraińskich dotyczą jeszcze węższego zakresu utworów o podobnej tematyce, ponieważ są ograniczone literaturą wyraźnie „klasyczną” z wieku XIX, rzadko – XX. W tej sytuacji należy wymienić wypadający nieco z omawianego kontekstu utwór młodej ukraińskiej pisarki Maryny Sokolan *Herem* (2007). Wypadający z kontekstu – ponieważ autorka zamierza powiązać dwie nierozzerwalne zresztą części *Pisma Świętego* – *Stary* i *Nowy Testament* – w sposób unikatowy: poprzez aluzje zaczerpnięte z atmosfery i realiów *Starego Testamentu* przywrócić świat, wartości, misję i postać Chrystusa. W tym apokryficznym na wskroś utworze M. Sokolan (inwokacja zapowiada niespodziankę: „naprawdę wszystko inaczej”, a inwokacja ta przeistacza się w *leitmotiv*

„wszystko było inaczej”) nie prowokuje i nie szokuje czytelnika jak, na przykład, Snerg, tylko delikatnie, dyskretnie i konsekwentnie zanurza odbiorcę w świat *przed* właściwą historią Zbawiciela. W sposób dziwny główny bohater ukraińskiej pisarki powiązany jest z bohaterem Snerga, gdyż łączy ich los zbójnika, łotra tyle tylko, że dokonują oni różnych „czynów” (funkcjonalnie niosą różne misje tekstotwórcze w strategiach tekstualnych) i w różnych płaszczyznach: jeden (u Snerga) jest świadkiem historii Jezusa, drugi (u Sokolan) – jest inwariantnym wcieleniem Chrystusa, pewną „próbą” przyszłych dziejów.

Rozpatrując te utwory w kontekście ewolucji fantastyki jako działu literatury masowej, a konkretnie – *fantastyki sakralnej*, zarazem wychodzi się z założenia, że literatura masowa zapożyczyła od powieści pewne atrybuty gatunkowe. W przypadku *powieści apokryficznej* chodzi więc o wyniesienie na peryferie właściwej historii apokryficznej, w centrum natomiast pozostaje unowocześniona, zmodyfikowana akcja przekazywana przez podstawionego narratora.

Komponenta apokryficzna uwarunkowana jest treścią zaczerpniętą z *Ewangelii*, apokryfów wczesnego chrześcijaństwa i źródeł niechrześcijańskich.

Tak, na przykład, M. Sokolan korzysta z mitologii judejskiej, nasycając swoją powieść kolorytem i egzotyką wschodnią z czasów *Starego Testamentu*, wyraźnie przy tym podkreślając, że czas literacki i czas historyczny nie zbiegają się, ponieważ akcja właściwa trwa nawet „przed” *Starym Testamentem*. Taki ustrój temporalny (wyniesienie historii ewangelicznej w chronotop pozabiblijny) jest dopuszczalny, a nawet obligatoryjny dla gatunków fantastycznych. Oprócz tego zaproponowana koncepcja osobowości i historia Chrystusa też zbliża utwór do *powieści apokryficznych*, gdyż jest apokryficzna, i do kanonicznych, i do apokryficznych tekstów zarazem (tzw. apokryf apokryficzny). Podobną sytuację widać też u Snerga, u którego nawet same plany akcji są pomieszane, a bohaterowie (przynajmniej Karlos) znajdują się w krzyżujących się płaszczyznach temporalnych, w co umiejętnie uwikłany jest też czytelnik.

Komponentą wyraźnie *powieściową* jest przekształcenie symbolicznej historii Zbawiciela w życie zwykłego człowieka, wprowadzenie awanturczo-przygodowych, miłosnych, a nawet kryminalnych wątków oraz wprowadzenie narratora odautorskiego (tutaj wypada wspomnieć przykład z literatury europejskiej, jak głośny utwór Eduardo Mendozy *Niezwykła podróż Pomponiusza Flatusa* (2009), który śmiało można zaliczyć i do tzw. *apokryficznych ewangelii dzieciństwa* i do *fantastyki sakralnej*). W omawianych tekstach M. Sokolan i A. Wiśniewskiego-Snerga zresztą też widoczne są modyfikacje fabuły (bardzo dynamiczny „wędrowny” motyw w powieści *Od Łotra* oraz nieco spowolniony, czasem z elementami onirycznymi w powieści *Herem*), spowodowane wymogami gatunkowymi.

Pod względem tematycznym utwory z pogranicza *powieści apokryficznej* i inwariantnych form fantastyki oczywiście też są niejednolite. *Powieść apokryficzna* XX stulecia oraz jej odmiany różnią się i typami narratorów, i narracji (*Ewangelia o...* oraz *Ewangelia od...*), organizacją czasoprzestrzenną (pokazowy jest stopień interakcji historii i współczesności w powieści Snerga), i dominującą linią fabularną (awanturniczą, kryminalną itd.). Najczęściej postać Chrystusa w płaszczyźnie tematowej rozpatrywana jest jako

archetyp czasoprzestrzenny i pełniący funkcję tekstotwórczą. Głównym tematem jest temat Chrystusa, który rozwija się wokół wątku podstawowego w budowaniu fabuły: kształtowanie postaci Zbawiciela jako stałej wartości religijnej, filozoficznej w wielorakich możliwych autorskich interpretacjach, dla których, prawdopodobnie, za pierwowzór wyższego planu posłużyła książka E. Renana *Żywot Jezusa*. W rezultacie każdy pisarz sięgający do *Ewangelii* poszukuje swego wariantu prawdy, a postać Chrystusa lub bohatera, w którym on aluzyjnie się przejawia, przybiera coraz to nowsze, indywidualnie skojarzone rysy. Jak zauważa jeden ze współczesnych badaczy omawianego problemu A. Kasjanow,

(...) to, coraz się odbyło (случившееся „однажды”), przerasta ramy swej jednostkowości i mnóstwo razy się powtarza w niekończących się wspomnieniach, urasta do wiecznej pamięci („wszystko ulegnie zapomnieniu w wiekach, ale nie ten dzień”) oraz powtarza się znów i znów w losach tych, „którzy nie potrafili... wyrzec się paru fraz” [Касьянов 2007, 10].

Chrystus w powieści Snerga – dziwak-włóczęga z wyraźnymi markerami przynależności do wciąż modnej (na moment wydania powieści) i pociągającej subkultury alternatywnej hipisów, instalowany w nie mniej dziwny (psychodeliczny) świat pseudoamerykański (w każdym razie, mówiąc w języku współczesnym – na pewno postindustrialny), dokonuje czynów, które w sposób zadziwiający odwracają świat bohatera głównego (z tekturowo-plastikowego – z powrotem – w prawdziwy) na mocy cudu wiary:

I nagle – ze wzruszeniem, które kazało mi zasłonić oczy – pojąłem, że to ja jestem ślepy. Wierzę! Razem z tym prostym słowem ona dawała mi wszystko: miłość, nadzieję i sens, a ja żądałem od niej rozumienia, więc próbowałem wymusić coś, co tu, na planie – w świecie skłębionych pozorów i złudzeń – nigdy nie miało żadnej wartości [Wiśniewski-Snerg 2005].

Takie niespodziewane w granicach gatunkowych skupienie się autora na głębokich uczuciach i przeżyciach etyczno-psychologicznych przywraca czytelnika do poziomu wysokiej, poważnej literatury.

M. Sokolan używa bardziej skomplikowanego intertekstualnego odwołania się do tematu: jej wieloimienny bohater (Hur/Mazzakin/Asata-Nabi) jest posłańcem z Heremu³. Wygnanie bohatera, oskarżonego o próbę kradzieży Korony Twórcy, okazało się pretekstem. Naprawdę został specjalnie wysłany na Ziemię, by odnowić utraconą więź pomiędzy Bogiem a ludźmi (o tym zresztą i sam bohater, i czytelnik dowiadują się na samym końcu utworu). Liczne reminiscencje z *Pisma Świętego*, do których ucieka się autorka, są nieprzejrzyste dla czytelnika nieprzygotowanego i nieoczytanego, nieobeznanego zresztą z historią i mitologią hebrajską. Lecz aluzje intertekstualne prowokują do poszukiwań odpowiedzi, a w przypadku odbiorcy kojarzącego i orientującego się w tych labiryntach intelektualnych i kulturowych – nawołują do gry-deszyfrowania wiecznego kodu wiary w nowej formie gatunkowej.

³ Herem – (Chęrem, hebr. – חֶרֶם) ma dwa znaczenia: według *Tory* to jest przedmiot lub istota, w tym człowiek, którego nie wolno dotykać, według *Biblii* to ma podwójną naturę: albo jest zbyt niedobre, nieczyste, albo na odwrót – zbyt dobre, święte. Z jednej strony jest to wyższy stopień ukarania – wygnanie, z drugiej, natomiast – pod siłą działania heremu okazywały się rzeczy poświęcone lub przynależące Bogu, więc też nietykalne.

Widać więc, że specyficzną właściwością artystyczną fantastyki staje się jej wartość sama w sobie, autologiczność dopuszczalności fantastycznej, co wprowadza dziś teksty fantastyki sakralnej, na przykład, do szeregu literatury swoistego mainstreamu, łączącej tradycje *powieści-apokryfu* i *powieści fantastycznej*.

Tu jak najbardziej wypada odwołać się do jeszcze niezbadanej bardziej szczegółowo i na pewno niedocenionej koncepcji decentryzmu A. Wiśniewskiego-Snerga:

Wszystkie istniejące dzieła sztuki, mimo ich wielkiej różnorodności, zaliczyć można do jednego kierunku – do centryzmu, którego istota polega na tym, że środek przedstawionego przez artystę przedmiotu, czymkolwiek ten przedmiot jest – zawsze zajmuje miejsce w ramach utworu. (...) Moja koncepcja kompozycji obrazu, w odróżnieniu od omówionej kompozycji centrycznej, nosi nazwę decentryzmu. Obraz wyraża postulat decentryzmu, gdy środek przedstawionego w nim przedmiotu znajduje się gdzieś niedaleko poza ramami utworu, skąd ten przedmiot dominuje nad ukazanym otoczeniem. Taka zasada kompozycji – poprzez stworzenie napięcia między ukrytym przedmiotem a widocznym tłem – pozwala wzmocnić znaczenie przedmiotu albo jego otoczenia w zależności od przypisanej im roli [Wiśniewski-Snerg 1987].

Takie wyniesienie poza *ramy obrazu* literackiego życia fabuł ewangelicznych, ich dalsze istnienie w płaszczyźnie etyki chrześcijańskiej, adaptacja przez literaturę piękną, a dalej masową – można potraktować jako nowoczesną formę uświadomienia problemów cywilizacji i sposobów ich zwalczania. Przeistoczenie materiału biblijnego i konwencji literackiej skutkuje na poziomie genologicznym modyfikacją, a w płaszczyźnie literatury masowej odbywa się swoista „nobilizacja” gatunku fantastyki w ogóle, z ukształtowaniem i dalszym eliminowaniem fantastyki sakralnej między innymi. Ostatnia, połączywszy *powieść apokryficzną* i *fantastykę filozoficzną*, weszła w orbitę Wiecznych Tematów *uniwersum* biblijnego, nawołując czytelnika do poważnych rozważań i przeżyć emocjonalnych.

Niestety nie sposób omówić głębiej w formacie niniejszego studium zagadnienia problemowego z zakresu kwestionowania typologii i podgatunkowego podziału literatury fantastycznej, istniejącej dzisiaj w przestrzeni literatury masowej, czemu są poświęcone liczne opracowania naukowców (J. Campbell, T. Sturgeon, J. Gunn, J. Hamilton, E. Kowtun, G. Gurewycz, T. Czernyszewa, K. Mazareułow i wielu innych), co pozostawia obszerny teren do dalszych badań.

Bibliografia

- Gunn James. 1974. *Science Fiction and the Mainstream*. In: *Science Fiction Today and Tomorrow*. Penguin Book. Baltimore-Maryland: Ed. by Reginald Bretnor.
- Termer Janusz. 2011. *Pamiętajmy o Henryku Panasie!* W: <http://pisarze.pl/felietony> [Dostęp 14 IV 2015].
- Wiśniewski-Snerg Adam. 2005. *Od Łotra*. Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria. W: <http://snerg.lh2.pl> [Dostęp 14 IV 2015].
- Wiśniewski-Snerg Adam. 1987. *Moja koncepcja decentryzmu*. W: www.snerg.lh2.pl/teorie/moja_koncepcja_decentryzmu.html [Dostęp 14 IV 2015].

- Касьянов А.В. 2007. Библейские мотивы и образы в сюжетостроении русского романа XX в.: автореф. дис... канд. филол. наук. Пермь.
- Ковтун Е.Н., *Фантастика, сменившая столетие. Споры о терминах*. В: <http://www.slavcenteur.ru/Proba/Kovtun/kovtun> [Доступ 14 IV 2015].
- Володихин Дмитрий. 2012. *Постсоветская фантастика и ее восприятие христианства*. В: <http://vrns.ru/culture/52/637> [Доступ 14 IV 2015].
- Мень Александр. 1991. *Евангельская история в художественной литературе*. В: Мень Александр. *Сын Человеческий*. Москва: Озон: 324-326.
- Набитович Игор. 2011. *Біблійний глобалізм у художній літературі versus літературна традиція та інтертекстуальність: назад у майбутнє*. В: *Поетика містичного/упорядк. О. Червінської*. Чернівці: Чернівецький нац.ун-т.
- Нямцу Анатолий. 1993. *Новый завет и мировая литература*. Черновцы: ЧГУ.
- Нямцу Анатолий. 2009. *Трансформационная полифония «точек зрения» в современных обра-ботках традиционных сюжетов, образов и мотивов*. „Біблія і культура” № 11: 14-26.
- Соколян Марина. 2007. *Херем: Повесть*. Київ: Факт.
- Татаринов Алексей. 2008. *Власть апокрифа: библейский сюжет и кризисное богословие худо-жественного текста*. Краснодар: КубГУ .
- Татаринов Алексей. 2004. *Жанровая природа и нравственная философия художественных текстов о евангельских событиях: Монография*. Краснодар: КубГУ.
- Федорова И.В. *Сакральное и его литературоведческая типология*. В: <http://sakhgu.ru/jurnal: http://www.slavcenteur.ru/Proba/Kovtun/kovtun> [Доступ 14 IV 2015].
- Чернышева Татьяна. 1985. *Природа фантастики*. Иркутск: Издательский дом: Издательство Иркутского университета.
- Чупринин Сергей. *Сакральная мистика, сакральная фантастика*. В: <http://magazines.russ.ru:81/znamia/red/chupr/book/sakral> [Доступ 14 IV 2015].

Summary

GENOLOGICAL AND THEMATIC QUESTIONING IN CONTEMPORARY SACRAL FICTION (A. WIŚNIEWSKI-SNERG, M. SOKOLAN AND OTHERS)

This article is devoted to problems of contemporary literary and cultural studies, such as the introduction of biblical scenes and their further evolutionary path in the world fiction. Attention is paid to the specific method of employing apocryphal literature variants of Gospel stories.

Kontakt z Autorką:
plumbumxxl@gmail.com